

citati

4

„U suočavanju antičke Grčke s prošlošću svijeta još uvijek ima sjaja, samo je taj sjaj sada drugačiji: nasuprot vječitom Istoku što ga čovjek nosi u sebi, vladavina Razuma postaje za nas jednako neobična kao i kult olimpskih bogova. Mi, dakako, više ne smatramo da je Grčka pozvana da vlada svijetom, ali ona je isto tako čvrsto vezana uz bijelu rasu kao i Biblija. Svemoć Zapada rodila su dva mala, virulentna i žilava naroda, a Zapad nije uspio iscrpiti ni njihovu virulentnost ni njihovu žilavost — pa ni njihovu tajnovitost. Evropa je predosjećala da postoji helenski arhaizam. Danas našu radoznalost ne zaokuplja više taj arhaizam, nego susret Platona, Aristotela, Akropole i božanstva geometrije, osamljenog kao sređenost Velikog i Malog Medvjeda u prividnom kaosu zvijezda. Što je danas Ljepota, ako nije stil kojim je Grčka izražavala svoje natprirodno? Božanstvo Razuma, koje bi se Fidiji činilo sumnjivim, udaljuje se od nas promatrajući kako Nika, u svojoj kredasto bijeloj veličanstvenosti, stoji uspravna sred radionice fetiša. Metamorfoza se poigrava besmrtnošću. Maleni je Razum tek nježna sjena na sfingama u pustinji, na grobovima faraona i babilonskih kraljica, koje nisu poznavale geometriju ali su udarale u harfu — a ta je glazba bila namijenjena zvijezdama... Mi, mi smo otkrili zakone svemira — ali samo onog svemira koji bi bio isti kakav je sada i kad čovjek ne bi postojao.“

André Malraux, *Ogledalo limba, Prolazni gosti*

teme

RIMSKA URBANA MREŽA I GRADITELJSTVO NA PODRUČJU DANAŠNJE SLAVONIJE I BARANJE

„... I kad smo kraj mutnih voda
gradili bijele ville —“
(V. Vidrić, „Ex Pannonia“)

5

I

Prostor današnje Slavonije i Baranje u četiri stoljeća rimske vlasti intenzivno je urbaniziran. Brojni zapisi i arheološki nalazi svjedoče o velikoj graditeljskoj aktivnosti i razgranatoj prometnoj mreži na ovom području, a isto tako i o svakodnevnom životu njegovih stanovnika.

Pojedini gradovi iz tog vremena žive i danas. Tome je pogodovao kvalitetan izbor njihovih lokacija, bilo zbog povoljne prirodne sredine ili zbog prometno-strateškog značaja.

Nastanak rimskog naselja, prometnice, grada, luke, utvrde ili vile, dinamika njihova razvoja, uspona i pada, intenzitet nastajanja i gustoće urbanog tkiva — sve je to sagledivo u kontekstu povijesnih zbivanja na ovom području, u onom obimu koliko su sačuvani tragovi, a njihov kontinuitet omogućava donošenje određenih zaključaka ili pretpostavki.

Današnju Slavoniju i Baranju do prodora Rimljana nastavala su uglavnom panonska plemena. Grčki geograf Strabon u I st. pr.n.e. tu ubraja Andizete, Breuke, Desitijate, Ditione, Mazeje i Piruste. Strabonova *Geografija* ostavlja nam i niz podataka o zemlji Panona koja se prostirala od Segestike (Siska) do Dunava prema sjeveru i istoku, a na jugu je zahvaćala i dio brdskog područja današnje Bosne. Strabon

spominje rijeku Kupu (*Colapis*), Savu (*Saos*), Dravu (*Drabos*), Dunav (*Danubius*), a od važnih gradova uz Segestiku i Sirmij (Sremsku Mitrovicu). Predodžba o prostoru Slavonije i Baranje nije još potpuno jasna, a isto tako je u to doba nepoznat i gornji tok Dunava.

Rimljani prodiru u ove krajeve na završetku prvog stoljeća pr. n.e. Pokorivši Japode 35. god. pr. n.e. i utvrdivši Sisciju kao uporište za daljnje ratovanje, Oktavijan postepeno prodire u Panoniju. Panoni podižu pobune svake godine od 16. do 12, da bi se posljednja pretvorila u rat u kome su se sukobili panonski knez Baton, vođa udruženih plemena Breuka i Amantina, i rimski vojskovođa Tiberije Neron (Panonije). Tiberije je izvojevao pobjedu i slijedeće godine organizirao Ilirik kao carsku provinciju.

Početak stoljeća, između 6. i 9. g. n.e. buknuo je ponovo veliki ustanak Panona i Dalmata, a predvodio ga je Baton iz plemena Breuka, te Baton i Pines iz plemena Desitijata. Panonima se suprotstavio Tiberije sa 15 legija i isto toliko savezničkih trupa. Iscrpljujući trogodišnji rat vodio se u otežanim okolnostima za Rimljane uz oskudicu namirnica. Ugušivši ponovo ustanak, Tiberije je potpuno učvrstio vlast Rima na ovom području.

Pet godina kasnije, nakon smrti Oktavijana Augusta, odlukom senata Tiberije postaje carem. Za njegovu vladavinu karakteristično je utvrđivanje granica Carstva bez novih osvajanja, te sređivanje financija i administracije, naročito u provincijama.

Tokom cijelog I stoljeća ostala je Panonija nepodijeljena pod upravom namjesnika konzularnog ranga. Prastanovništvo organizirano u plemenske općine s posebnim pravima (*civitates peregrinae*) isprva je pod nadzorom rimskih oficira (*praefecti civitatis*), a s vremenom su i domaći stanovnici mogli postati prefekti (uz dodatni naziv *princeps*). Istovremeno Tiberije osniva prve kolonije Rimljana i naseljava ih veteranima.

Prostor se počinje dijeliti na gradske — municipalne, odnosno plemenske — peregrinske teritorije, što je uz mrežu putova preduvjet urbaniteta novog tipa na ovom području. Upravo taj koncept šire organizacije prostora kod kojeg će se više naglašavati funkcionalne komponente, kroz centralitet, pristupnost, fortifikacionu ili privrednu ulogu, prenosi se i na nova naselja čiji je nukleus još uvijek zadržao svoje karakteristike vojnog logora. Utvrđenjem granica, njihovim proširivanjem i ustaljivanjem rimske administracije pojačava se mreža prometnica, a gradovi se sve više šire i otvaraju. Određeni plemenski teritoriji municipaliziraju se priključenjem gradskim teritorijama, razvija se trgovina i obrt. Uz cestovne prometnice veliku važnost imaju riječni plovni putovi, tako da se pristaništa na čvorištu glavnih cestovnih pravaca naglo razvijaju i šire.

Historičar Plinije iz I st. n.e. ostavlja preciznije podatke o Panoniji, pogotovo o riječnoj mreži: *Saus* — *Sava*, *Colapis* — *Kupa*, *Draus* — *Drava*, *Bacuntius* — *Bosut*, *Valdasus* — *Una* (?), *Urbanus* — *Vrba* (?).

Početak II stoljeća rimski car Trajan proširuje granice Carstva i među ostalim osvaja Daciju (prostor današnje Rumunjske), pobjedom nad dačkim kraljem Decebalom 107. god. Nakon toga Panonija se dijeli na istočni i zapadni dio: *Pannonia Inferior* i *Pannonia Superior*. Granica je prolazila kod Serene (Viljevo kod D. Miholjca) i spuštala se južno prema Savi (prostor Nove Gradiške). Trajanova vlast potrajat će još deset godina. U tom periodu podići će se mnoge građevine u Rimu, ali i u provincijama (mostovi, ceste vojnog i trgovačkog značaja). Trajana će naslijediti Hadrijan (117. do 138) koji će osnivati više gradova-municipija u Panoniji u cilju romanizacije provincije, te jednu koloniju — Mursu (Osijek). U tom vremenu nastat će i brojne utvrde na dunavskom limesu, građene od čvrstih materijala, a isto su tako građene i nove prometnice.

U svojoj *Geografiji* polovicom II stoljeća Klaudije Ptolemej opisuje Panoniju i spominje brojna naselja — gradove, što svjedoči o gustoj urbanoj mreži ovog područja (sl. 1).

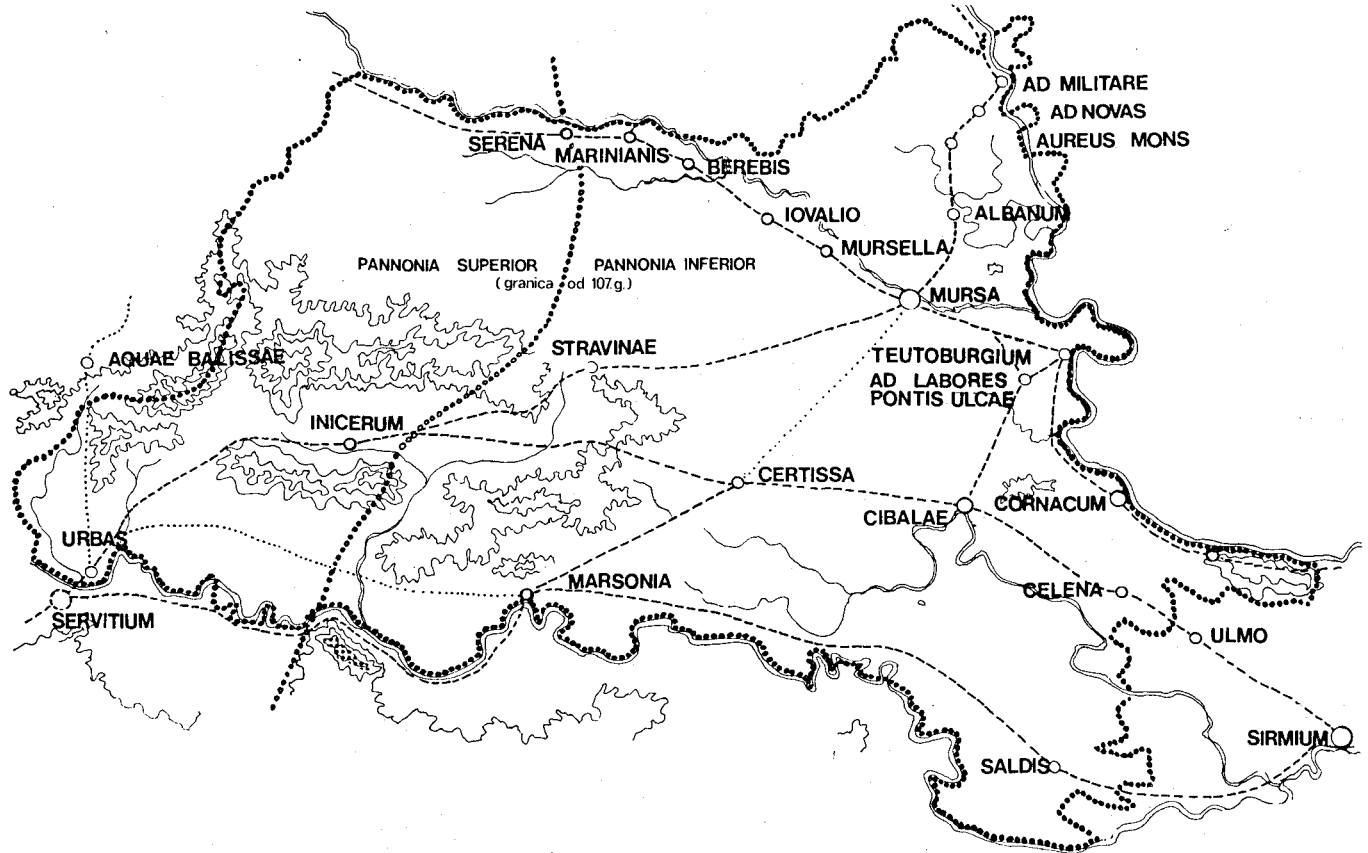
Do Septimija Severa (193—211), druga polovica II stoljeća predstavlja stagnaciju u razvoju ovog područja s obzirom na opće slabljenje Imperija. Sever, kao snažan vladar, omogućava relativan procvat Panonije, koji će se zadržati i u vrijeme njegovih nasljednika.

Sredinom trećeg stoljeća Imperij gubi Daciju, i upadi barbara u Panoniju postaju sve češći. Dioklecijan, na prijelomu trećeg i četvrtog stoljeća, dijeli Carstvo na četiri velike prefekture: Galiju, Orijent, Ilirik i Italiju. Sirmij postaje centar Ilirika, a Panonija se dijeli na 4 područja: *Pannonia Savia*, *Pannonia Prima*, *Pannonia Secunda*, *Pannonia Valeria*. Konstantin Veliki više puta boravi u Panoniji često napadanoj od Sarmata. U to vrijeme Sirmij je glavna i stalna vojna baza.

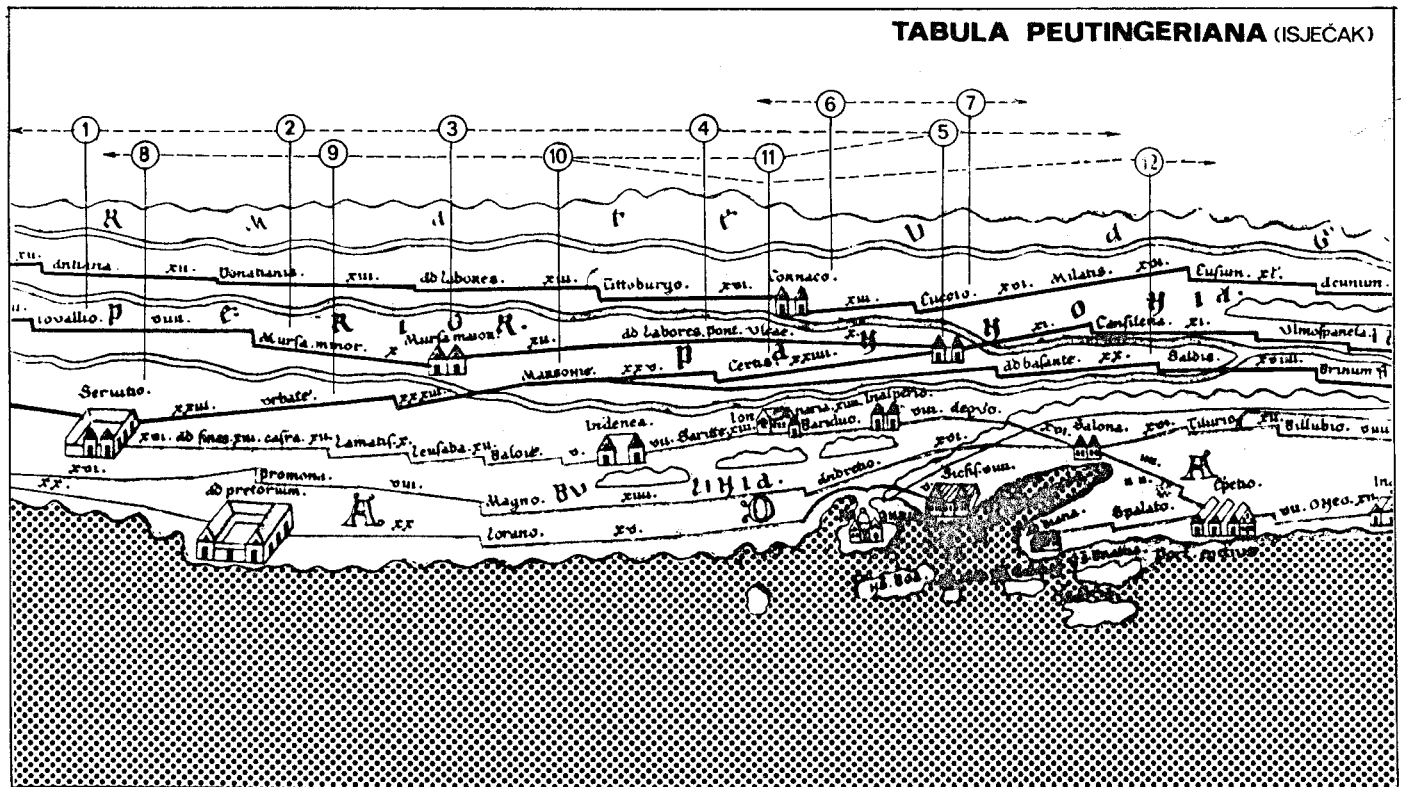
Krajem IV st., nakon podjele Carstva, barbari prekidaju rimski život Panonije koji još tinja u njenim južnim krajevima. 401. god. Sjevernom Panonijom prolaze Vandali, a 327. god. panonske provincije prepuštene su Istočnom Carstvu, da bi uskoro pale pod vlast Huna.

Promatrano područje današnje Slavonije i Baranje u razdoblju od početka do kraja rimske vlasti doživjelo je mnoge transformacije: od prvobitnih plemenskih graditeljskih oblika i naselja do razvijenih strogih rimskih urbanih struktura, pa do ponovnih transformacija u nove forme naselja došljaka na razrušenim rimskim temeljima.

Kontinuitet brojnih rimskih gradova na ovom području traje do danas. Upravo ta činjenica otežava, a često i onemogućava njihova arheološka i urbanistička istraživanja. Zakopani duboko pod temeljima novih naselja neki će rimski gradovi ostati zauvijek obavijeni velom tajne. Pa ipak, sagledavajući prostor čitave današnje regije kao cjeline, lako je uočiti koliko je rimska urbana mreža utjecala na današnju. Zakonitost rasporeda i udaljenosti rimskih naselja, utvrda i postaja, vidljivih na slici itinerera (sl. 2) logična je za raspored današnjih centralnih naselja regije, koja se

Sl. 1. Područje današnje Slavonije i Baranje s ucrtanom mrežom pretpostavljenih rimskih putova i naselja

Sl. 2. Isječak srednjovjekovne kopije rimskog itinerera u kojoj su vidljivi putovi kroz današnju Slavoniju i Baranju (1 Iovallio – Valpovo, 2 Mursa minor – Petrijevci, 3 Mursa maior – Osijek, 4 Ad labores ulcae – Bobota, 5 Cibalae – Vinkovci, 6 Cornacum – Sotin, 7 Cucium – Ilok, 8 Servitium (?), 9 Urbase – St. Gradiška, 10 Marsonia – Sl. Brod, 11 Certissa – Đakovo (Štrbinci), 12 Saldis – Soljani)

često nalaze, ako ne na samim ruševinama, onda u neposrednoj blizini rimskih lokaliteta.

II

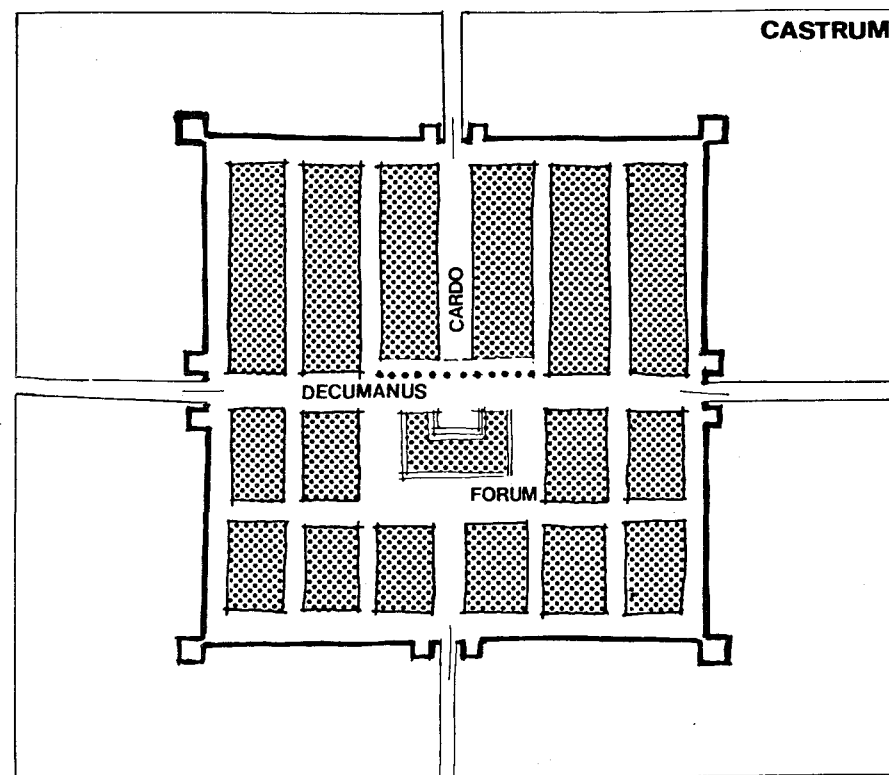
Kvalitetne prometnice bile su glavni preduvjet dobrog funkcioniranja rimskog državnog aparata, ali i čitava urbanog organizma područja koje je poprimilo goleme razmjere, naročito s obzirom na tadašnji stupanj tehnike i mogućnosti komuniciranja. Većinu cesta gradili su pripadnici vojnih formacija u najranije doba Carstva, već za Augusta. Ceste su bile obilježene miljokazima (1 rim. milja = 1,48 km), a na određenim udaljenostima, osobito tamo gdje nije bilo većih naselja, smještene su stanice za odmor i postaje za izmjenu stoke za vuču (*mansiones, mutationes*). Poneke od tih postaja razvile su se u značajnija naselja. Prometna mreža Panonije na području Slavonije i Baranje bila je prilično gusta, što je vidljivo iz Tabule Peutingerijane (sl. 2), a udaljenosti u miljama omogućavaju rekonstrukciju položaja pojedinih lokaliteta.

Glavna posavska cesta išla je višim terenom desne obale Save, a na nekim pogodnim mjestima (današnji tereni Bosanske Gradiške i Slavenskog Broda) prelazio je odvojak za panonsko međurječje. Tako su nastala značajna mjesta kao *Servitium* (Bos. Gradiška), pristanište i prijelaz preko rijeke, i *Marsonia* (današnji Sl. Brod).

Arheološki nalazi govore o intenzivnom rimskom naseljavanju prisavskog pojasa, koji u svojoj širini od cca 10–20 km od Save sadržava zanimljive ekonomske potencijale za život naselja: šume, vinograde, polja, pašnjake, ribnjake, a topografske karakteristike terena omogućavaju relativno jednostavan prodor cesta i plovidbu.

III

Urbanistički koncept grada iz tog vremena raznolik je s obzirom na njegov postanak. Često preuzeti raster postojećeg grada nije se mogao u potpunosti romanizirati, tako da se na području Panonije i Dalmacije javlja širok raspon tipova gradova od jezgrasto-radikalnih do ortogonalno-pravolinijskih, po Hipodamovu sistemu iz razdoblja helenizma. Ipak, taj ortogonalni koncept dobiva specifične urbanističke elemente zajedničke za sve nove rimske gradove: ulice — *decumani* (u smjeru istok-zapad) i *cardines* (sjever-jug), trgove, od kojih je jedan glavni gradski forum, trijemove, te stambene i monumentalne zgrade u skladu s veličinom i značajem (sl. 3).

Sl. 3. Shema rimskog vojnog logora (castruma) po čijem su uzoru planirana i brojna naselja

Primjer ove sheme susrećemo u tlocrtima Cibale (Vinkovaca) i Murse (Osijeka). Oba grada razvijaju se i danas na temeljima rimskog zida, tako da ih je nemoguće točno rekonstruirati, budući da se javljaju fragmentarno prilikom dubljih iskopa, obično za temelje novih većih zgrada. Za vrijeme gradnje poslovnice zgrade na obali Bosuta u Vinkovcima otkriveni su ostaci rimskih termi, koje su sretnom arhitektonskom intervencijom projektanta ostali vidljivi u sklopu novog objekta. Rimski ostaci pronađeni su i prilikom iskopa temeljne jame za novu robnu kuću, a dio gradskog zida otkopan je na jednom neizgrađenom prostoru uz kanal na zapadnom dijelu današnjeg centra grada.

Cibalae (Vinkovci) imale su izuzetan položaj na rimskoj prometnici koja je vodila od Siscije do Murse. Isprva je to naselje utvrđeno obrambenim jarkom i palisadama u obliku nepravilnog četverokuta cca 800 x 650 m (sl. 4), dok će se tokom narednih desetljeća naseljeni prostor širiti; tako se pretpostavlja da su u blizini bila manja prigradska naselja lončara i ribara. Pronađeni ostaci olovnih cijevi svjedoče o tome da je grad imao vodovod, a poznata je i lokacija pristaništa na Bosutu. Položaj na sjecištu cestovnog i plovnog puta (prema Sirmiju) omogućio je jak privredni razvoj grada, tako da ostaci arhitektonskih objekata svjedoče o njihovim monumentalnim dimenzijama i bogatstvu. Cibale imaju status municipija početkom II stoljeća, u vrijeme Hadrijanove vladavine, dok status kolonije dobivaju za vrijeme Aurelijevaca, na prijelazu iz II u III stoljeće (*Colonia Aurelia Cibalae*).

Mursa (Osijek), za razliku od Cibala, osnovana je već kao kolonija. Koloniju je osnovao Hadrijan, vjerojatno 117. ili 118. g. (sl. 5). Raster urbane jezgre nije poznat, premda se fragmentarno pojavljuje prilikom parcijalnih iskapanja, a isto tako još nije utvrđen ni odnos grada prema rasteru agera kolonije ni pitanje centurijacije. Osnivanju kolonije prethodio je premjer terena. Agrimenzori su, prema zatekloj situaciji na terenu a u skladu s rimskim propisima, odredili sistem koordinata unutar kojih je trebalo graditi grad s forumom, kapitolijem, hramovima, kurijom, bazilikom i sl., a načinili bi centurijacije zemljišta na ageru kolonije zbog dodjele zemlja veteranima.

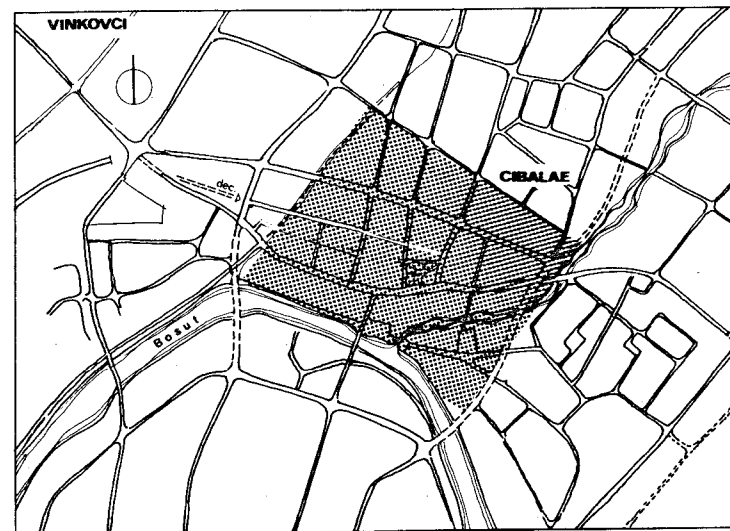
12

Mursa je bila opasana dvostrukim zidovima u obliku pravokutnika. Forum je izgrađen na sjecištu glavnih prometnih linija i vjerojatno bio okružen reprezentativnim zgradama kao što su hramovi, bazilika ili kurija (vječnica). Postoje svjedočanstva da se u Mursi nalazio i stadion. Zapisi svjedoče i o kamenom mostu preko Drave. Mursa je također imala vodovod, a spominju se i nalazi rimskih kupki. Vodovod je bio kvadratičnog presjeka građen u opeci.

Groblja su obično locirana izvan zidina uz glavne prilazne ceste. Na području Murse postoje brojni nalazi nadgrobnih spomenika.

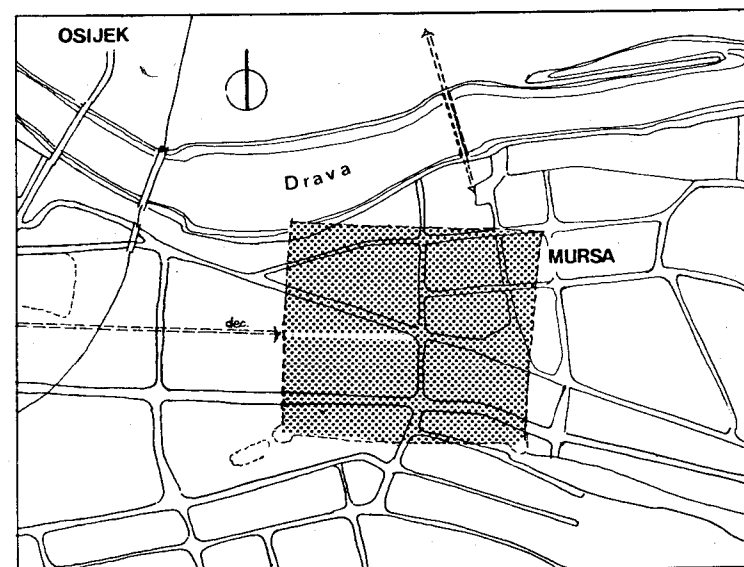
Stravinae (Našice?) – bila je to utvrda na rimskoj cesti koja je vodila od Murse preko obronaka Krndije prema Iniceru (Slavonska Požega). Točna lokacija nije pronađena, ali postoje rimski natpisi, fragmenti u kamenu i pečati u opeci otkriveni neposredno u Gradecu – Bedemgradu jugozapadno od Našica na obroncima Krndije, što potkrepljuje pretpostavku da je utvrda bila upravo na tom mjestu.

Inicerum (Slavonska Požega), naselje ili postaja na sjecištu vojne ceste prema Cibalama i ceste prema Mursi preko Stravina, čiji lokalitet također nije precizno određen, pretpostavlja još jedan punkt u pravilnoj urbanoj rimskoj mreži naselja na području Slavonije. Od Inicera cesta vodi na zapad u pravcu Siscije, a vjerojatno se veže i s putom prema Serviciju.

Sl. 4. Skica pretpostavljenog položaja Cibala u odnosu na današnji plan Vinkovaca

13

Sl. 5. Mursa u odnosu na urbani raster Osijeka danas

Certissa (Đakovo), prema *Itineraru Antonina Augusta* 32,6 km od Vinkovaca, nalazila se točno na mjestu današnjeg Đakova. Teren, koji je oduvijek bio pogodan za naseljavanje, o čemu svjedoče neolitski nalazi, održao je vjerojatno kontinuitet urbanog do rimskih vremena, a i kasnije.

Marsonia (Slavonski Brod) razvijala se vjerojatno kao utvrda na mjestu gdje je zbog riječne ade olakšan prijelaz preko Save. Pretpostavljena je lokacija uz ušće potoka Mrsunja u čijem je imenu možda sačuvan iskrivljen naziv rimskog naselja. O prisutnosti Rimljana svjedoče brojni nalazi (statua Harpokrata, šljemovi i sl.), a pretpostavlja se da su bile naseljene i padine brda u zaleđu ravnice. U susjednom Bosanskom Brodu, kod sela Sijekovac, postoje nalazi naselja iz rimskog doba, a u Donjem Klakaru vide se ostaci rimskog utvrđenja. Rimske kuće rasute su i po okolnim brežuljcima, što ukazuje na gušću naseljenost s obje strane rijeke Save omogućenu prijelazom preko rijeke.

Saldis (Soljani) bila je postaja na pretpostavljenoj cesti od Marsonije prema Sirmiju. Spominje ih Klaudije Ptolemej u II st.

Teutoburgium (Dalj), **Cornacum** (Sotin), **Cuccium** (Ilok) bile su važne vojne utvrde na limeskoj cesti uz Dunav. U Teutoburgiju smješten je legijski logor, a u ostalima augzilijarne čete.

- 14 Rimsku vojsku smještenu u graničnim logorima sačinjavale su legije (rimski građani) i pomoćne čete (*auxilia*), sastavljene od vojnika nerimskog porijekla, koji su nakon otpuštanja dobivali rimsko građansko pravo. Karakalnim aktom *Constitutio Antoniniana* 212. god. izbrisane su i posljednje razlike između Italije i ostalih dijelova Carstva, a građansko je pravo prošireno na sve provincije, pa je i poseban status legionara ukinut. Pogranični logori imali su trajan karakter, a oko njih su nicala mala naselja (s trgovinama, obrednim svetištima, manufakturom i sl.). Na taj način postepeno su se razvijali veći gradovi.

Mursella (Petrijevci) legijski je logor, a za Hadrijanova posjeta Panoniji 124. g. osnovan je municipij istovremeno kad i Cibale.

Za Hadrijana stvoren je čvrst granični sistem utvrđenja s bedemima, rovovima i palisadama.

Početak seobe naroda vojska je reorganizirana, pa je težište obrane prebačeno na pokretnu vojsku stacioniranu u gradovima koja se brzo mogla prebacivati na ugrožena mjesta.

Ad Militare (Batina) i **Ad Novas** (Zmajevac) nastaju kao značajne vojne utvrde na dunavskom limesu početkom II st.

Aureus Mons (Kneževi Vinogradi) sjedište je legije, a pretpostavlja se da je još nekoliko augzilijarnih logora bilo smješteno južno prema Mursi.

Iovallio (Valpovo) lociran je uzvodno od Mursele na podravskoj cesti.

Berebis (Podravski Podgajci), **Marinianis** (Donji Miholjac), **Serena** (Viljevo) cestovne su postaje na istom pravcu idući prema zapadu. Kod Serene prolazi granica između Panonije Superior i Panonije Inferior od Trajanove podjele 107. g. Granica se spušta prema jugu i prolazi istočno od Inicera, te prelazi Savu kod **Urbasa** (Stara Gradiška).

Širenjem Carstva već je Vespazijan u drugoj polovici I st. ukinuo podravske utvrde, tako da se naselja razvijaju na nekadašnjim vojnim lokalitetima. Pregled rimskih lokaliteta na području današnje Slavonije i Baranje ilustrira pravilnost urbane mreže i činjenicu da su osnovni prometni pravci zadržani do danas, a naselja i dalje žive u kontinuitetu svog urbanog razvoja, čak i sa sličnim centralitetom.

IV

Rimski su graditelji poznavali trajne inženjerske konstrukcije mostova, akvedukata i kanalizacija, što je bio osnovni preduvjet života jednog grada.

Grad, kao administrativno, kulturno i trgovačko središte, razvijao se obično na čvorištu važnih putova, kopnenih i plovnih, njegova lokacija, nadalje, bila je uvjetovana i mogućnošću kvalitetnog rješenja opskrbe vodom i kanalizacije, te isto tako i klimatski povoljnim uvjetima, a zahtijevao je i poljoprivredno zaleđe zbog svakodnevnih opskrbe živim namirnicama.

Premda su na području današnje Slavonije to zaleđe osiguravala sela s domaćim poljoprivrednim stanovništvom, javlja se, kao i na čitavom području Rimskog Imperija, nov oblik ruralnog naselja – rustička vila (*villa rustica*). Takav je tip prvenstveno vezan uz potpunu stabilizaciju rimske vlasti na određenom području, kada grad više ne mora imati fortifikativnu ulogu. Nadalje, za njihov nastanak bio je preduvjet i pojava razvijenijih ekonomija u čijem se okviru formira odgovarajuća *familia rustica*, u kojoj trajno živi i radi za svoga gospodara najamna ili robovska radna snaga. Na čelu joj je iskusniji upravitelj – *villicus* – koji se u ime vlasnika brine za čitavo gospodarstvo. Takva kompleksna proizvodna jedinica posjeduje sve što je potrebno za funkcioniranje ekonomije, od skladišta za alat, staja, do radionica i sl. *Villa rustica*, rezidencija je vlasnika imanja, obično isluženog vojnog zapovjednika ili bogatog doseljenika. Najbrojnije vile imaju upravo gospodarski značaj kao centri ruralnih ekonomija u kojima je ladanjski i rezidencijalni karakter od sekundarne važnosti.

Autohtono selo i dalje se bavi ekstenzivnim stočarstvom, uzgojem voća i povrća i eksploatacijom šuma. Udaljenost sela od grada uvjetovana je mogućnošću dolaska i povratka u jednom danu. Isto su tako locirane i *villae rusticae*, a uz to i na pomno odabranim prostorima koji su pružali, uz plodnu zemlju, i kvalitetan ambijetalni ugođaj.

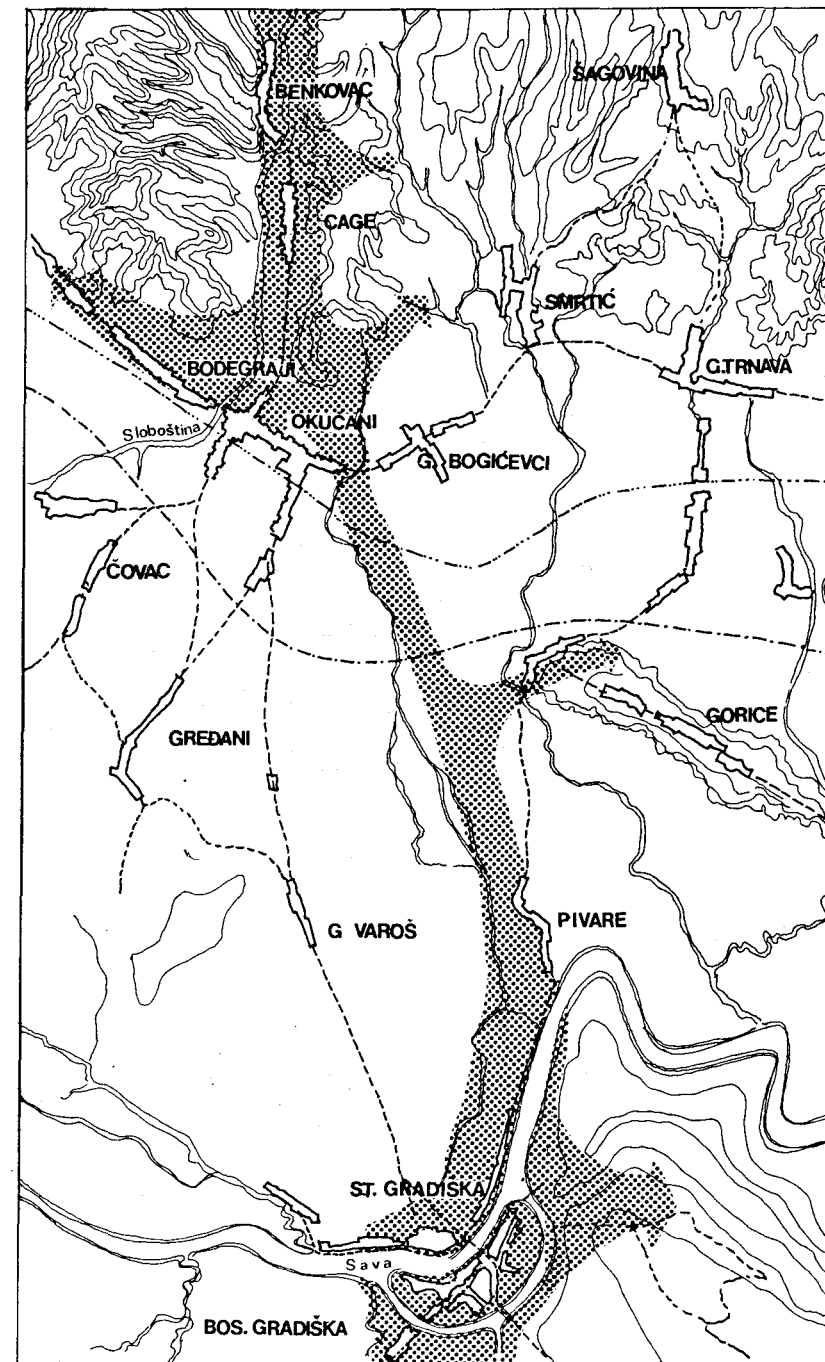
Poznati nalaz *villae rusticae* u Benkovcu iznad Okučana (istraživanja prof. Gorenca) upravo ilustrira ovu konstataciju. Vila je sagrađena nedaleko potoka Sloboština uz prometni koridor, koji je vjerojatno vodio od Servicija prema sjeveru, na kontaktu ravnice i blagih brežuljaka, a okružena je plodnom zemljom i šumama, što je osiguravalo izuzetno povoljne mikroklimatske uvjete.

Registrirani antički lokaliteti na ovom području (sl. 6) prate liniju današnje ceste od Bosanske Gradiške preko Okučana do Lipika, što pokazuje da se promet i u rimsko doba odvijao ovim koridorom. Povoljna morfološka situacija, bonitet tla, geološka struktura terena, rasjedna pukotina koja je uvjetovala termalne izvore Lipik, Daruvar, korištene i u rimsko doba – *Aquae Balissae* – upućuju na mogućnost otkrivanja novih lokaliteta. Temelji rimskih kuća nađeni su i kod Caga, lokalitet „Kućišta”, zatim u Bodegrajima, gdje su otkrivene rimske opeke s natpisom *Leg II* i *Leg VII*; u blizini Stare Gradiške spominje se lokalitet „Grčke kuće”, vjerojatno u vezi s pristaništem *Servitium*, koji neki povjesničari ubiciraju u blizini nasipa zapadno od Pivara.

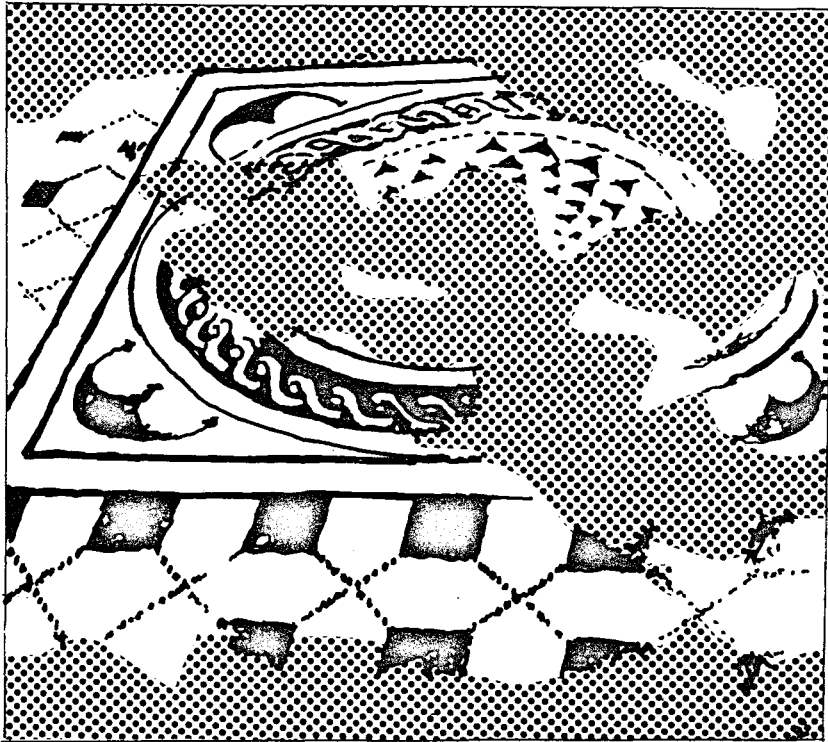
Nalaz velikog podnog mozaika vile u Benkovcu (Otrnci) (sl. 7) upućuje na raskošnu arhitektonsku obradu centralne prostorije, a iskop temelja i sistema grijanja pokazuje da se radilo o većem objektu. Budući da je okoliš još neistražen, po nazivu obližnje uzvišice „Gradina” može se pretpostaviti da se radi o još jednom lokalitetu. Rimski rustična vila posjeduje sve elemente urbane nastambe višeg standarda, pogotovo što je graditelj na selu manje ograničen urbanim gradskim regulama. *Insulae*, najamne kuće u gradovima morale su se prilagoditi postojećoj izgradnji, a *domus*, raskošnija gradska kuća imućnih, obično se hermetički zatvarala prema van. Vile, građene na slobodnom i otvorenom prostoru, premda bi često imitirale u arhitektonskim detaljima gradske kuće, otvaraju se i nesmetano šire prilagođavajući se datostima terena. Njihovo širenje uvjetovano je i sklopom gospodarskih zgrada, ovisno o njihovu karakteru.

Tipična rimska kuća imućnog građanina sastojala se od ulaza (*ostium*), dvodjelnog predvorja (*vestibulum*, *fauces*), unutrašnjeg djelomičnog natkrivenog dvorišta (*atrium*) i prostorije za stanovanje (*tablinum*) koja se uz ostale prostorije nastavljala na atrij. U velikim kućama bio je iza tablinuma vrt okružen stupovima (*peristylum*). Reprezentativne veće zgrade griju se toplim zrakom koji se provodi od podzemnog ložišta (*prae-furnium*) kanalima ispod poda (*hypocaustum*) ili kroz šuplje opeke u zidovima (*tubuli*). Manje kuće griju se kaminima ili prenosnim pećima. Termičke karakteristike rimske kuće su povoljne budući da je zidana od opeke, s detaljima u kamenu. Pokrov je težak (*tegulae* i *imbrices*) pa zahtijeva čvrstu nosivu konstrukciju, obično drvenu. Streha je ukrašena antefiksima iz gline koji odvođe vodu. Svod se primjenjivao samo kod reprezentativnih zgrada, ali je čest u inženjerskim konstrukcijama.

Premda su arhitektonski oblici i u provinciji slijedili svoje rimske uzore, na području

Sl. 6. Hipotetički pravci rimskog naseljavanja na području St. Gradiške i Okučana

Sl. 7. Rimski podni mozaik vile u Benkovcu kod Okučana

Panonijske rijetke su nalazi kuća s tipično rimskim atrijem, tako da su i reprezentativnije rustične vile pretrpjele određene modifikacije u svom unutrašnjem rasporedu, što je i logično s obzirom na klimatske prilike ove zone. Kuće u Panoniji relativno su jednostavne, pa oblikovno nema velikih razlika između ladanjskih i gradskih.

Zanimljivo je da su u većim potpuno novim gradovima, kao što je to bio slučaj u Mursi, kuće ipak građene u tradicionalnom italskom stilu s otvorenim atrijima i peristilima. Uzrok je tome upravo urbanizacija koja je jednoobraznošću gradskog života jačala svijest o pripadnosti Carstvu. Jer novoosnovani gradovi podizani po sličnom urbanističkom planu sa sličnim arhitektonskim oblicima težili su imitaciji Rima u malom. Uz to, u njima je postojao jedinstven upravni, administrativni i privredni sistem, kao i jedinstvena religija.

Upravo urbanizacija, usko vezana s romanizacijom bila je uzrokom uspjeha rimske vlasti na ovom području.

Aleksandar Bašić

LITERATURA I IZVORI

- Jugoslavenski leksikografski zavod: *Enciklopedija likovnih umjetnosti* (Zagreb 1959–1966).
 Ivan Kovačević: *Slavonski i Bosanski Brod* (Slavonski Brod, 1956).
 Narodno sveučilište „M.A. Reljković“: *Nova Gradiška – društveno ekonomski i turistički informator* (Nova Gradiška 1977).
 Danica Pinterović: *Mursa i njeno područje u antičko doba* (Centar za znanstveni rad JAZU, Osijek 1978).
 Urbanistički institut SRH: *Đakovo – urbanistički plan naselja* (UISRH, Zagreb 1975).
 Urbanistički institut SRH: *Našice – prostorni plan općine* (UISRH, Zagreb 1976).
 Urbanistički institut SRH: *Nova Gradiška – općinski prostorni plan* (UISRH, Zagreb 1979).
 Urbanistički institut SRH: *Vinkovci – općinski prostorni plan* (UISRH, Zagreb 1978).